

ALINA RYNIO

The John Paul II Catholic University
of Lublin, Poland

ORCID iD: orcid.org/0000-0003-4113-7620

**MŁODZIEŻ W KONTEKŚCIE
WSPÓŁCZESNYCH KRYZYSÓW
RODZINY, SZKOŁY I KOŚCIOŁA.
PERSPEKTYWA PEDAGOGICZNA**

**YOUTH IN THE CONTEXT OF
CONTEMPORARY CRISES OF FAMILY,
SCHOOL AND CHURCH.
A PEDAGOGICAL PERSPECTIVE**

ABSTRACT

Objectives: To present the youth seen in the context of contemporary crises of family, school, Church.

Material and methods: The material is a rich psycho-pedagogical literature describing adolescents themselves, the specifics of their development and upbringing as well as selected crisisogenic areas disturbing the normal development of a modern adolescent. The method used is an analysis of the rich literature on the subject and a synthesizing description of selected areas disturbing the development and upbringing of contemporary adolescents.

Results: The publication introduces and analyses the phenomenon of the global teenager and characterises it. In the description of areas disturbing the development and upbringing of the contemporary youth, the author of the article, referring to the key publication in this respect by Janusz Mastalski, distinguishes the area of dysfunctional families, the area of school, the area of loss of education itself and the axiological issues of the global teenager, the area of religiousness, which is: selective, impressionistic, personal, epidermal, uncomfortable, exploratory and private, and finally the area of opportunities and threats that globalism brings to adolescents. With a view to the pedagogical aspect, the first part of the article considers the problems associated with defining key concepts such as the youth, their development and upbringing. The publication touches contemporary dilemmas and challenges faced by educators of school youth

Conclusions: Formulating conclusions of an application and implementation character, the author appeals to all educational environments to urgently undertake supportive actions based on the integral development and upbringing of children and youth. She draws attention to the value of choices made in youth, through which one can "win or lose life".

STRESZCZENIE

Cel pracy: Ukazanie młodzieży widzianej w kontekście współczesnych kryzysów rodziny, szkoły i Kościoła.

Materiał i metody: Materiał stanowi bogata literatura psycho-pedagogiczna opisująca samą młodzież, specyfikę jej rozwoju i wychowania jak również wybrane kryzysogenne obszary zaburzające prawidłowy rozwój współczesnego nastolatka. Metoda jaką się posłużono jest analiza bogatej literatury przedmiotowej i syntetyzujący opis wybranych obszarów zaburzających rozwój i wychowanie współczesnej młodzieży.

Wyniki: Publikacja przybliży i analizuje zjawisko globalnego nastolatka i dokonuje jego charakterystyki. W opisie obszarów zaburzających rozwój i wychowanie współczesnej młodzieży autorka artykułu odwołując się do kluczowej w tym względzie publikacji Janusza Mastalskiego wyodrębnia obszar rodzin dysfunkcyjnych, obszar szkoły, obszar zagubienia samej edukacji i problematyki aksjologicznej globalnego nastolatka, obszar religijności, która jest: selektywna, impresyjna, osobista, naskórkowa, niewygodna, poszukująca i prywatna, wreszcie obszar szans i zagrożeń jakie niesie globalizm dla dorastających. Mając na uwadze aspekt pedagogiczny w pierwszej części artykułu uwzględnione zostały problemy związane z definiowaniem kluczowych pojęć takich jak młodzież, jej rozwój i wychowanie. Publikacja dotyka współczesnych dylematów i wyzwań z jakimi mierzą się wychowujący młodzież szkolną.

Wnioski: Formułując wnioski o charakterze aplikacyjnym i wdrożeniowym, autorka apeluje do wszystkich środowisk edukacyjnych o pilne podjęcie działań pomocowych opartych na integralnym rozwoju i wychowaniu dzieci i młodzieży. Zwraca uwagę na wartość wyborów dokonywanych w młodości, dzięki którym można *życie wygrać albo przegrać*. Wskazując na potrzebę współpracy środowisk wychowujących i konieczność posiadania programu wychowawczego.

KEYWORDS: *Adolescence, specificity of development and upbringing, global teenager, crisis of family, school and Church, pedagogical indications*

SŁOWA KLUCZOWE: *Młodzież, kryzys rodziny, specyfika rozwoju i wychowania, globalny nastolatek, szkoły i Kościoła, wskazania pedagogiczne*

USTALENIA TERMINOLOGICZNE

Celem niniejszego artykułu mającego charakter przeglądu jest ukazanie specyfiki rozwoju i wychowania młodzieży szkolnej w dobie globalizacji jak również ukazanie tej grupy osób w kontekście współczesnych kryzysów nie omijających nie tylko samej młodzieży ale również rodziny, szkoły i Kościoła. Przy czym kryzys Kościoła identyfikować będę jako kryzys wiary polegający w głównej mierze na *rozdziale sensu życia od doświadczenia*, gdzie Bóg jest pojmowany jako oddzielony od doświadczenia, życia i codziennych wyborów. Dla wielu młodych Kościoł wydaje się dziś coraz odleglejszy od życia, a sama wiara przestaje być atrakcyjna i zrozumiała. Gołym okiem widzimy

narastający wśród młodych kryzys religijności i moralności. Manifestuje się to brakiem przynależności do Kościoła, religijnością prawd cząstkowych i moralnością subiektywną. U korzeni tego rozłamu, tej separacji Boga od życia i doświadczenia ma miejsce pewna redukcja o charakterze poznawczym. Dotyczy ona sposobu pojmowania relacji między rozumem a doświadczeniem. Jednak jeśli dobrze używa się rozumu to nie może być on *miarą* rzeczywistości gdyż to rodzi kolejne redukcje, uprzedzenia i alienacje czego niestety coraz częściej jesteśmy świadkami i to nie tylko w przypadku ludzi młodych.

Analiza literatury przedmiotowej wskazuje na wielość definicji i ujęć zarówno samego pojęcia młodzieży, jej rozwoju, wychowania jak i okresu dorastania nie mówiąc o podstawowych środowiskach edukacyjnych takich jak rodzina, szkoła, Kościół czy środkach społecznego przekazu. Najogólniej rzecz ujmując *młodzież* to kategoria, która występuje zarówno w wiedzy potocznej, jak i naukowej. Stanowi przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych, wśród których prym wiodą nauki społeczne, a w szczególności: psychologia, pedagogika oraz socjologia. Pomimo prób dokładnego i precyzyjnego objaśnienia tej kategorii na polu poszczególnych dyscyplin naukowych, określenie terminu *młodzież* niesie szereg trudności. Szczególnie są one widoczne przy ustalaniu kryteriów o charakterze obiektywnym, czyli takim, które przyczyniłyby się do jednoznacznego wyróżnienia tej grupy osób w społeczeństwie. W literaturze potocznej jak i naukowej spotykamy wiele różnych terminów dla określania tej kategorii. Wśród nich najczęściej dominują takie jak: młodzi, młode pokolenie, pokolenie dorastające, młoda generacja, nastolatki czy e-pokolenie itp.

Wśród przyjmowanych w praktyce badawczej kryteriów wyróżniających młodzież, przyjmuje się najczęściej cztery aspekty: biologiczne, psychologiczne, kulturowe oraz socjologiczne (Krauze 2012, s. 58). Mając na uwadze aspekt socjologiczny uwzględnić należy interesujące badania prowadzone przez Krystynę Szafraniec (2017; 2022), Barbarę Fotyę (2000), czy Janusza Mariańskiego (2011; 2018; 2017). Badacze ci specyficzny czas młodości traktowali nie tylko jako wzrastanie do dojrzałości, czy określony etap rozwoju ale i kontekst współczesnej zglobalizowanej kultury i dokonujących się zmian systemowych, które niosły szereg wyzwań i zagrożeń dla harmonijnego dorastania młodych pokoleń.

Przykładem psychologicznego podejścia do młodzieży jest koncepcja amerykańskiego psychoanalityka i psychologa rozwoju Erika H. Eriksona,

który okres młodości rozumie jako etap przejściowy pomiędzy dzieciństwem a dorosłością, w trakcie którego określone zostają ostateczne ramy tożsamości człowieka (2004). Można zatem uważać, że jest to okres nie tylko rozwoju i dojrzewania biologicznego, ale też czas poszukiwania swojej tożsamości, w którym pojawiają się momenty niepokoju i dezorientacji.

Autorzy zajmujący się tą problematyką zgodnie podkreślają, że okres dorastania jest szczególnie okresem w życiu człowieka. Za Anną Oleszkowicz i Alicją Senejko można przyjąć, że jest to okres, którym trwa między dzieciństwem a dorosłością (2005, s. 259). Nazywa się go również adolescencją oznaczającą stadium przejściowe pomiędzy dzieciństwem a dorosłością (s.163). Trudno jednoznacznie określić, kiedy dorastanie się rozpoczyna i kiedy kończy. Analizując tę problematykę, można także zauważyć, że istnieją różnice tempa rozwoju wynikające z odmienności płci. Najczęściej przyjmuje się, że u dziewcząt okres dorastania rozpoczyna się przeciętnie o około dwa lata wcześniej niż u chłopców (Bagrowicz, 2000, s. 48). Psychologowie rozwojowi przyjmują, że dorastanie obejmuje okres od 10/12 do 20/23 roku życia i dzieli się na dwa podokresy: wczesne dorastanie (10-16 rok życia) oraz późne dorastanie (17-20/23 rok życia) (Żebrowska 1986; Matczak 2005; Birch, Malim 2005). Granice te są wyznaczone przez specyfikę rozwoju biologicznego oraz zakończenie etapu edukacji (Oleszkowicz, Senejko 2011, s.259).

Niezależnie od wątpliwości związanych z długością trwania okresu adolescencji, najistotniejsze wydaje się być podkreślenie, że jest to czas intensywnych przemian, jakim podlega człowiek, by z dziecka mógł się stać osobą dorosłą. Wzorce i schematy, które zostały ukształtowane w dzieciństwie przestają już pełnić swoje dotychczasowe funkcje, a nowe jeszcze się nie pojawiły. Dlatego to, co dotąd zostało opanowane: umiejętności, kompetencje czy wiedza życiowa zdobyta w różnych sytuacjach przechodzą teraz czas wielkiej próby.

Osoby w wieku dorastania nazywa się młodzieżą i adolescentami. Można także zauważyć, że w literaturze przedmiotu pojawia się pojęcie nastolatki, nastolatka, przez które rozumie się osoby w wieku 10/12 – 18/19 lat. Ze względu na to, że w okresie adolescencji jednocześnie zachodzą dynamiczne zmiany w wielu obszarach funkcjonowania młodego człowieka, etap ten jest trudny, zarówno w okresie wczesnego, jak i późnego dorastania. Młodzi przestają być wówczas dziećmi, ale nie są jeszcze dorosłymi, przez co dorastanie w znacznym stopniu

ma charakter konfliktowy (Oleszkowicz 1998, s.192). Pojawia się silny konflikt między potrzebą samodzielności a ograniczeniami narzuconymi przez rodziców i szkołę, co może być przyczyną buntu przeciw panującym normom i zasadom (Matczak, 2003, s.227). Każdy człowiek jest jednak inny i krzywdzące byłoby stwierdzenie, że typową cechą młodzieży jest buntowanie się, jednakże warto się zastanowić dlaczego bunt jest tak mocno związany z dorastaniem. Analiza literatury przedmiotu skłania autorkę artykułu w kierunku zamiennego używania pojęć: dorastanie, dojrzewanie, adolescencja, wiek przejściowy, pokwitanie (Braun 2012, s. 63; Łapińska, Żebrowska 1986, s. 667-668; Strelau, Jurkowski, Putkiewicz 1979, s. 245; Oleszkowicz, Senejko 2011, s.259; Obuchowska 2005, s. 166).

Podobnie rzecz dzieje się z rozumieniem młodzieży, które najczęściej wiąże się z pojęciem populacji osób znajdujących się w określonych granicach wieku, charakteryzującą się określonymi postawami i zachowaniami, zdeteminowanymi warunkami środowiska i społeczeństwa, w którym żyje (Griese 1996). Szersze ujęcie tego terminu przedstawia Ewa Kubiak-Szymborska, która zaznacza, że *młodzież to nie przede wszystkim faza wiekowa, choć ta ją w pewnym stopniu określa w wymiarze psychobiologicznym, ale kategoria społeczna, relatywnie autonomiczna, a równocześnie ściśle związana ze zmiennymi warunkami historyczno-społeczno-kulturowymi, które determinują jej fakt i sposób istnienia, specyficzny zakres i jakość zachowań, aspiracji, wartości itp.* (Kubiak-Szymborska 2003, s. 119).

Na pojęcie młodzieży według kryterium kulturowego w postrzeganiu młodzieży zwracał już uwagę Józef Chałasiński. Podkreślał on, że nie jest to naturalny stan fizjologiczny czy hormonalny, lecz element kultury. Czas trwania tego okresu wyznaczają charakterystyczne zwyczaje społeczne. To społeczeństwo określa wzory osobowo-społeczne, obowiązki i przywileje, którymi powinna kierować się młodzież (Pawliczuk 2006, s. 312).

W odniesieniu do tego, co zostało już zasygnalizowane, szczególnie interesującym wydaje się zestawienie najważniejszych aspektów związanych z młodzieżą, które wyodrębnił Adam Sosnowski. Wyróżnił on pięć konstruktywnych cech młodzieży:

1. Młodzież jest przygotowywana do pełnienia w społeczeństwie pewnych ról społecznych i funkcji wyznaczonych przez istniejący porządek i strukturę społeczną.

2. Młodzież odgrywa szczególną rolę w przeobrażeniach społecznych, jej pozycja jest przejściowa i zmienna.
3. Młodzież nabywa samodzielności i świadomości pojawiającej się odpowiedzialności zmierzając ku trwałemu miejscu w społeczeństwie.
4. Młodzież ma odmienne doświadczenia życiowe, kształtowane w różnie historycznych okresach i specyficznych warunkach bytowych, społecznych i kulturowych.
5. Młodzież kształtuje swoje postawy wobec społeczeństwa, idei i symboli – pewną tożsamość ludzi młodych. (Sosnowski 2002, s. 40).

Przywołany w zarysie przegląd teoretycznych koncepcji młodzieży ukazuje trudności w ustaleniu ram pojęciowych w określeniu tej grupy wiekowej. Z punktu widzenia nauk społecznych młodzież stanowi bowiem część społeczeństwa, która, przygotowując się do pełnienia istotnych ról w społeczeństwie, w świecie dorosłych, charakteryzuje się swoistymi potrzebami, poglądami i zachowaniami. Jednocześnie jest grupą pozostającą w fazie życia kształtowanej nie tylko przez czynniki biologiczne, ale też psychologiczne i społeczne, w tym – w dużym stopniu – kulturowe i światopoglądowe.

SPECYFIKA ROZWOJU WIEKU DORASTANIA

Specyfiką okresu dorastania, jak to już zostało zasygnalizowane, są dynamiczne zmiany, które zachodzą w organizmie adolescenta i prowadzą do znacznego przeobrażenia wyglądu zewnętrznego (Oleszkowicz, Senejko 2011, s. 259-260). Zmiany te dotyczą rozwoju biologicznego (fizycznego i seksualnego), poznawczego, emocjonalnego, społecznego, moralnego oraz osobowości. Określane są jako skok pokwitaniowy, który obejmuje pewną sekwencję przyśpieszonych przyrostów różnych części ciała. Rozwijają się również cechy płciowe, spowodowane aktywnością neurohormonalną, które często nie są akceptowane przez młodego człowieka. Ciało, które do tej pory było *znane* dziecku i przewidywalne w swoich reakcjach, teraz zaczyna być *obce* i nieprzewidywalne. Prowadzi to do rozchwiania i zmienności nastrojów nastolatka (Bardziejewska 2005, s.346), który zaczyna poszukiwać i gromadzić

nowe doświadczenia fizyczne, intelektualne i społeczne, aby je samodzielnie uporządkować i skonsolidować w nowe wzorce i schematy przygotowujące go do dorosłego życia (Żebrowska 1986, s.157).

Okres dorastania trudno osadzić w kategoriach metrykalnych, ponieważ brakuje jednolitej periodyzacji, jak i uzgodnionej terminologii. Związane jest to między innymi z obniżaniem się dolnej granicy tego okresu na skutek akceleracji i podnoszeniem się górnej granicy związanej z dłuższym okresem kształcenia i późniejszym osiągnięciem samodzielności ekonomicznej. Długość trwania adolescencji zależy także od czynników dziedzicznych i warunków życia. *Mówi się wręcz o indywidualnym modelu odpowiedniego czasu dojrzewania dla każdego dziecka* (Mastalski 2007, s. 33; Braun 2012, s.64).

Pomimo istnienia wielu cech wspólnych adolescencja, nie jest uniwersalna: *jest konkretną rzeczywistością, odmienną w różnych środowiskach*, a nawet nie istnieje w niektórych społeczeństwach prymitywnych (Zazzo 1972, s. 391 – 392). Oprócz zróżnicowania wiekowego młodzież charakteryzuje wysoki stopień indywidualnego zróżnicowania uwarunkowanego genotypem, który stanowi środowisko wewnętrzne związane z unikatowym dla każdej osoby wyposażeniem genetycznym. Określa ono możliwości rozwoju tej osoby w różnych obszarach, wyznacza rodzaj, tempo i dynamikę zmian, jakim podlega organizm. Środowisko wewnętrzne stanowi źródło nacisków biologicznych płynących ze strony organizmu, których jednostka doświadcza przez swoje życie, choć ich intensywność, zakres, rodzaj ulegają zmianom (Obuchowska 1996, s. 9).

Wiek dorastania stanowi końcową fazę okresu rozwoju, w której funkcje organizmu osiągają poziom typowy dla dojrzałego ustroju. Jest to czas stabilizowania się zmian, które zostały zapoczątkowane we wczesnej adolescencji i dotyczą fizycznego i psychicznego funkcjonowania. Przemiany psychiczne i biologiczne zmierzają w kierunku dojrzałości. Kończą się procesy związane z różnicowaniem tkanek, przemianami biochemicznymi i fizjologicznymi osiągając pułap swojego rozwoju. Dzięki stabilizacji hormonalnej i enzymatycznej kształtuje się pełna dojrzałość biologiczna człowieka. Przyjmuje się, że trwa ona do 22 roku życia, kiedy to organizm osiąga homeostazę organiczną i pełną dojrzałość narządów rodnych, a to stanowi o zdolności do zapłodnienia, a u kobiety do utrzymania i donoszenia ciąży (Bakiera 2009, s. 26). Wyciszenie organizmu po gwałtownych przemianach dotyczących dojrzewania płciowego

sprzyja rozwojowi intelektualnemu towarzyszącemu ostatniemu etapowi edukacji szkolnej. Jednak na integralny rozwój dorastających oprócz sfery intelektualnej, biologicznej, emocjonalnej, społecznej, światopoglądowej czy religijnej nie mały wpływ ma środowisko rodzinne, szkolne, rówieśnicze, oddziaływanie Kościoła, grupy wolontariackie, czy mass mediów, z których młodzi czerpią nagminnie wzory kulturowe i wzory zachowania.

WSPÓŁCZESNE DYLEMATY I WYZWANIA DOTYCZĄCE WYCHOWANIA

Dylematów i wyzwań dotyczących współcześnie lansowanego wychowania dzieci i młodzieży jest bardzo wiele. Większość rodziców, nauczycieli i duszpasterzy niepokoi to, co dzieje się obecnie ze znaczną częścią dzieci i młodzieży. Trudno się dziwić tym niepokojom, skoro z roku na rok rośnie liczba wychowanków uzależnionych od substancji psychotropowych i nowych mediów elektronicznych. Narasta liczba przeżywających niepowodzenia szkolne, załamania psychiczne, stosujących agresję i przemoc, wchodzących w grupy przestępcze, popadających w depresję i stany samobójcze. Dochodzi do tego, że niektórzy uczniowie znęcają się psychicznie i fizycznie nie tylko nad swoimi rówieśnikami ale także nad nauczycielami, czy też poniżają własnych rodziców.

Ewidentny kryzys wychowania jest obecnie nie tylko bolesny, ale także zdumiewający, gdyż teoretycznie powinno być coraz lepiej, a nie coraz gorzej. Od nauczycieli i wychowawców wymaga się przecież coraz lepszego wykształcenia i przygotowania pedagogicznego a szkoła coraz częściej staje się areną niechcianego hejtu, agresji rówieśniczej czy cyberprzemocy.

Szkoły i środki społecznego przekazu widząc problem i jego konsekwencje podejmują coraz więcej działań na rzecz pedagogizacji rodziców. Dzięki badaniom z zakresu socjologii wychowania i psychologii rozwojowej mamy szansę coraz lepiej rozumieć wychowanka, jego potrzeby i fazy jego rozwoju. Aktywny jest sztab rzeczników praw dziecka. Do szkół wracają psychologowie i pedagodzy szkolni. Rozwija się zaniedbana wcześniej psychiatria dziecięca. Powstają tak dziś potrzebne poradnie psychoterapeutyczne dla dzieci i młodzieży. Działa telefon zaufania. Zwiększana jest subwencja oświatowa. Większość grup

społecznych deklaruje szczególną wrażliwość na los młodego pokolenia. Powstaje wiele instytucji rządowych, pozarządowych i stowarzyszeń, które deklarują szczególną troskę o dzieci i młodzież. W tej sytuacji pojawia się pytanie: dlaczego jest aż tak źle, skoro jest aż tak dobrze? Sądzę, że głównym źródłem obserwowanego obecnie kryzysu wychowania i przeżywanego niezadowolenia ze strony zainteresowanych wychowaniem jest wielorako manifestujący się kryzys rodziny, dekonstrukcja wychowawczej funkcji rodziny, szkoły i Kościoła, kryzys wiary i życia, religii i moralności, niszczenie tradycyjnych autorytetów, indywidualny charakter rozumienia norm i wartości, rozbicie więzi wspólnotowych, zanik poczucia godności osobowej i obowiązku publicznego, brak elementarnej odpowiedzialności i przyzwoitości, przecenianie wartości materialnych, ideologizacja pedagogiki, zjawisko globalizacji i przyzwyczajenie do nieustannej zmiany jak również życie w zdestabilizowanym aksjologicznie świecie, gdzie łatwo zapomnieć o wartościach uniwersalnych i absolutnych, które nie podlegają dyskursom i co do których nie są możliwe negocjacje (Mariański 2011; 2018; 2017). Na początku XXI-go wieku dominujące systemy pedagogiczne opierają się bowiem na ideologicznych fikcjach, a nie na empirycznych obserwacjach. Ideolodzy XXI-go wieku zakładają, iż człowiek może normalnie żyć, rozwijać się i funkcjonować w oderwaniu od prawdy, dobra i miłości, rodziny i więzi, wartości i wolności, czujności i dyscypliny. Zakładają też, że każdy ma swoją prawdę, i że każdy sposób postępowania jest równie dobry, a wolność to kierowanie się doraźną przyjemnością oraz, że *neutralność* światopoglądowa państwa polega na promowaniu ateizmu i na walce z chrześcijaństwem i Kościołem katolickim. Systemy pedagogiczne zbudowane na tak utopijnej antropologii, same okazują się utopijne. Stają się antypedagogiką i prowadzą do degradacji, a nie do rozwoju wychowanka.

ZJAWISKO GLOBALNEGO NASTOLATKA

Przejawem takiej degradacji a zarazem źródłem wielu problemów i dylematów wychowawczych może być, choć nie musi, zjawisko globalizacji i zjawisko globalnego nastolatka z jakim coraz częściej mamy do czynienia.

W zjawisku globalizacji, którą należy traktować jako swoistego rodzaju wyzwanie dla wychowania dzieci i młodzieży Jan Paweł II upatrywał poważne zagrożenie dla chrześcijańskiej koncepcji człowieka. Choć nie negował jej pozytywnych skutków, to równocześnie wskazywał, iż *nierzadko prowadzi ona do zwiększania się liczby ubogich na ziemi, bądź zdominowania społeczeństwa przez władze i izolowanie go od tzw. „<<elity rządzącej>>.* Globalizacja pozbawiona otwarcia i współuczestnictwa staje się raczej źródłem wykluczenia i spychania na margines, niż solidarnego udziału wszystkich w produkcji i wymianie dóbr. Warto w tym kontekście podkreślić, iż wzrasta obecnie nowe pokolenie tzw. *globalnej młodzieży*, którą charakteryzuje podobny sposób odżywiania, sposób ubierania się, marketingowa żyćia, globalna kultura, globalna osobowość (Melosik 2001, s.25; Hejnicka-Bezwińska 1991, s. 147), codzienny styl życia (Stala 2010, s. 67/8).

Według J. Mastalskiego w pojęciu globalnego nastolatka chodzi o nową jakość stylu życia kształtowaną bardziej przez popularną kulturę i ideologię konsumpcji niż tradycyjne wartości narodowe czy religijne. Dlatego też szkoła globalnego nastolatka to kultura konsumpcji, w której adolescent dobrze zna język angielski, ogląda MTV i VIVE, słucha amerykańskiej lub brytyjskiej muzyki, serfuje po wirtualnej cyberprzestrzeni, zna kody komputerowe, a Mona Lizę kojarzy z puszką po Coca Coli.

Zaś cechami charakteryzującymi osobowość globalnego nastolatka są najczęściej następujące postawy: szuka on tego co *łączy* go z innymi; jest maksymalnie tolerancyjny dla różnicy i odmienności; *stoi z boku*, nie interesuje się polityką oraz reprezentuje postawę *zero look* (stan bylejakości, żadnych nawiązań do stylów, *estetyka nieobecności*).

Mimo to globalny nastolatek coraz częściej czuje się bezradny wobec wyzwań jakie niesie ze sobą cywilizacja *instant*, gdzie wszystko jest dostępne szybko i łatwo, a jakiegokolwiek informacje można uzyskać w kilka sekund w ogólnie dostępnych wyszukiwarkach. To z kolei, prowadzi go do poszukiwań

ułatwiających trudną drogę do doskonałości. Niestety, w wielu przypadkach na drodze tej adolescent pozostaje sam. I wtedy pojawia się poczucie samotności, które może mieć wiele odcieni i twarzy. Co zatem generuje owo osamotnienie zaburzając prawidłowy rozwój nastolatka?

OBSZARY ZABURZAJĄCE PRAWDŁOWY ROZWÓJ NASTOLATKA

Janusz Mastalski podsumowując wyniki analiz wielu badań i przeprowadzonych kwerend literatury poświęconej tej problematyce, już w pierwszej dekadzie XX w., w zakończeniu swej publikacji stwierdza, że *w zglobalizowanym świecie istnieje przynajmniej kilka obszarów ludzkiej egzystencji, które zaburzają prawidłowy rozwój adolescenta, a przez to generują coraz większe jego zagubienie, co w konsekwencji daje poczucie osamotnienia i bezradności* (Mastalski 2007, s.590).

Cytowany autor słusznie wymienia dziesięć takich obszarów, które postaram się charakteryzować. Pierwsze trzy dotyczą rodziny. Przy czym chodzi tu o rodzinę dysfunkcyjną i dotkniętą przemianami cywilizacyjnymi i patologią. Autor pisze: *Ogromnym problemem generującym samotność jest toksyczna rodzina. Staje się ona środowiskiem, które traci swą tożsamość. Istnieje coraz więcej rodzin dysfunkcyjnych, w których zaburzona jest komunikacja między jej członkami. Nastolatek coraz częściej spotyka się z mobingiem w rodzinie, a także innymi przejawami przemocy, które ranią młodego człowieka, tworząc dodatkową barierę komunikacyjną, która i tak w okresie dojrzewania jest duża. Wielokrotnie syn czy córka czują się ofiarami we własnej rodzinie, a bezsilność, brak poczucia bezpieczeństwa i akceptacji, potęgują poczucie niezrozumienia i samotności. Powstaje „anomia uczuciowa, powodująca zerwanie emocjonalne z rodzicami, a także niepewne poruszanie się w świecie uczuć, wartości i wyborów* (Mastalski 2007, s. 590). *W związku z różnego rodzaju przemianami cywilizacyjnymi następuje powolny, ale systematyczny rozkład tradycyjnej rodziny pokoleniowej. Nie wiadomo już, kto pełni jaką rolę, zanika religijny wymiar wspólnoty, następuje coraz większa obcość członków rodziny. Czas, który staje się generatorem zniewolenia sprawia, że rodzina, dom przekształca się w hotel.*

*Zanika dialog małżeński i rodzinny, znikają tradycje rodzinne i religijne, a panująca atmosfera w domu budzi nieufność i chęć ucieczki. Ponadto coraz częściej kreuje się model nieformalnych, wolnych związków bez żadnych zobowiązań. Nastolatek wzrasta więc w poczuciu uczestniczenia w ciągłej improwizacji i tymczasowości. Nie ma gdzie wracać, nie ma z kim rozmawiać, nie ma na kim budować. Pozostaje wtedy ucieczka w „coś, co rodzi jeszcze większą samotność i rozczarowanie. Ponadto rodzina dotknięta jest również różnego rodzaju patologią. Stąd nastolatek coraz częściej żyje w rodzinie alkoholizującej się, zaniedbanej, bezrobotnej albo wegetującej, w której nie ma perspektyw, celów, ani chęci do kreowania pozytywnego podejścia do rzeczywistości. Istotną cechą patologii rodzinnej jest deprywacyjny i destruktywny charakter interakcji domowników, prowadzący niejednokrotnie do izolacji społecznej i psychicznej. Dochodzi do tego, że nastolatek musi walczyć z pokusą bycia innym. Powstaje wtedy ogromne napięcie pomiędzy chęcią bycia kimś nieprzeciętnym, a możliwościami. Ta swoista niemoc bycia kimś lepszym, kieruje młodego człowieka w stronę chwilowych, szybkich erzaców szczęścia, które stają się tylko mirażami nowoczesności i bycia „<<na topie>> (Mastalski 2007, s. 591). Poczucie bezradności i samotności nasila się pod wpływem konfliktu pokoleń. O jego konsekwencjach omawiany autor pisze: *Nastolatek styka się także z narastającym konfliktem pokoleń, który jest napięciem wywołanym sprzecznością celów dwóch lub więcej osób w domu. Rodzi to wiele nieporozumień odbijających się ogromnym skutkiem na zdrowiu wszystkich członków rodziny, a szczególnie dzieci. Pojawiają się więc napięcia wywołane zakłóconą komunikacją, podważonym autorytetem, a w konsekwencji brakiem realizacji potrzeb. Wszechpotężne stereotypy niosą ze sobą brak zaufania i chęci przebywania ze sobą. Powstaje wiele skutków ubocznych konfliktów, z zaburzeniami psychosomatycznymi na czele. Młody człowiek czuje się niezrozumiany, odepchnięty, a jednocześnie zniewolony patrzeniem „okiem dorosłego na potrzeby nastolatka. Samotność wynikająca z tych faktów prowadzi do coraz większej automarginalizacji. Jeśli dodatkowo dojdą problemy z rodzeństwem, jedyną alternatywą dla funkcjonowania staje się środowisko rówieśnicze. Czym jest ono bardziej niekonwencjonalne, tym staje się bardziej kuszące. Powstaje wtedy przestrzeń poszukiwań siebie poprzez manifestowanie niezależności i kontestowanie otaczającej rzeczywistości” (Mastalski, s. 591).**

Obszar piąty i szósty dotyczą szkoły, która także podobnie jak rodzina na naszych oczach i często przy naszym przyzwoleniu ulega kryzysowi manifestującemu się w dekonstrukcji i zatraceniu należnego jej ethosu. Cytowany autor pisze: *Innym obszarem oddziaływań wychowawczych jest szkoła. Niestety, w ostatnich latach zachodzi pogłębiająca się dekonstrukcja środowiska szkolnego, a będący jego podmiotem nastolatek przeżywa coraz bardziej samotność jako uczeń oraz kolega czy koleżanka w klasie. Szkoła jawi się więc jako przykry obowiązek generowany przez monotonię dydaktyczną i w wielu przypadkach nieatrakcyjny program edukacyjny. Dodatkowo nastolatek przeżywa samotność w wyniku (według własnego poglądu) nieadekwatnego sposobu oceniania jego osiągnięć. Rodzi się w nim wiele mechanizmów obronnych, które skutecznie „pielęgnują” niechęć do szkoły. Niestety, istnieją także liczne napięcia na linii nauczyciel – uczeń (Mastalski, s. 591). W raportach psychologicznych wielokrotnie można spotkać opinię, iż uczniowie czują się samotni w klasie, wśród rówieśników, bowiem przeżywają ciągle poczucie zagrożenia. Jednym z czynników tego stanu rzeczy jest postawa nauczyciela, którego nie akceptują ludzie młodzi. Powstaje więc wiele toksycznych interakcji opartych o brak wzajemnego zaufania, chęć dominacji, brak lojalności, działania odwetowe, czy wzajemną niechęć. To z kolei kreuje model ucznia niechcianego i nieakceptowanego, który coraz gorzej czuje się w środowisku szkolnym. Jeszcze innym bardzo poważnym zjawiskiem dotyczącym szkoły jest wszechobecna agresja i przemoc. Wkraczają one do polskich (i nie tylko) szkół niepostrzeżenie. Proces ten rozpoczyna się przeważnie od wyśmiewania słabszych kolegów, a przeradza się w prześladowanie trudne do zniesienia. Istnieją przynajmniej trzy obszary przemocy szkolnej. Są to: agresja, prześladowanie i manipulacja. Wszystkie te zjawiska ogniskują się wokół agresji powiązanej z deprecjacją podmiotowości w procesie edukacyjnym. Skutki przeżywania przez nastolatka przemocy szkolnej są wielopłaszczyznowe i długofalowe. „W wyniku toksycznych zjawisk szkolnych uczeń może stać się osobą z syndromem ofiary, z syndromem nieadekwatnych osiągnięć, syndromem stresu pourazowego lub „nabyć fobię szkolną. Wszystkie te syndromy powiększają poczucie osamotnienia i izolacji. Ponadto coraz częściej nastolatek czuje się innym, odbiegającym od standardu pożądanego i akceptowanego ucznia. Zarówno uczeń zdolny, trudny, jak i upośledzony, odczuwa, że stanowi kłopot dla szkoły, nauczyciela, czy rówieśników. W oczach nastolatka szkoła*

współczesna staje się więc przykrym obowiązkiem. Rządzi w niej niechciany nauczyciel, bezsilny wobec szkolnej przemocy, doznawanej od uczniów stwarzających trudności” (Mastalski, s. 591-592).

Obszar siódmy i ósmy zogniskowany jest wokół zagubienia samej edukacji i problematyki aksjologicznej globalnego nastolatka. Mówiąc o swoistym zagubieniu w edukacji, trzeba wspomnieć także o aksjologicznych aspektach tego procesu, a w tym o problemach: relatywizmu w świecie wartości, niezdecydowania koncepcyjnego, dotyczącego edukacji, a także globalizacji zakłócającej tradycyjny model edukacyjny opisany przez papieża Piusa XI w encyklice *Divini illius Magistri* (31 grudnia 1929 r.) czy soborowej Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* (z 1965 r.). *Poprzedni wiek rozprawił się ze wszystkim religijnymi ideałami i pojęciami, a duch krytyczny zdekonstruował wartości, które stały się odległe* (Mastalski, s.592). Nie mogło to nie pozostawić śladu w świecie wartości nastolatka, który coraz intensywniej przeżywa w nim chaos i zagubienie. Okazuje się, że poważną słabością współczesnych nastolatków jest błędna hierarchia wartości, którą młodzi przyjmują do ludzi dorosłych. Wielu dorosłych, (a przede wszystkim wszechobecne media) proponują nastolatkowi wartości drugorzędne w miejsce wartości podstawowych. Widać ostre zderzenie intensywnego poszukiwania prawdy z dużym stopniem zakłamania świata dorosłych. Ponadto istnieje duża otwartość na wielorakie treści rozpowszechniane przez sztucznie kreowanych idoli czy pseudoautorytety.

Okres adolescencji to także w wielu przypadkach naturalna naiwność, wzrost krytykanctwa i niski poziom prawdziwego krytycyzmu. Bardzo mały jest też stopień przekazywania przez rodziców podstawowych zasad moralnych i religijnych. Koncentrując się na problemach aksjologicznych globalnego nastolatka, należy także zauważyć jego specyficzną religijność. Z badań wynika, że nastolatek reprezentuje religijność, która jest: selektywna (wybiórczość w przyjmowaniu zasad moralnych), impresyjna (nastawiona na przeżycie), osobista (w wielu środowiskach temat tabu i niemodny), naskórkowa (za tzw. chodzeniem do kościoła nie kryje się przemiana w życiu) niewygodna (stawiane wymagania ograniczają i zawężają przestrzeń dowolności), poszukująca (ma dać odpowiedź na wiele nurtujących w okresie młodzieńczym pytań) i prywatna kierująca się następującymi zasadami: 1/Bóg – tak ale Kościół – nie, 2/Bóg tak ale bez Chrystusa, 3/Chrystus tak ale bez Kościoła,

bez Swojego Ciała, 4/) Kolejną zasadą będącą efektem wpływu mentalności racjonalistycznej na życie Kościoła i życie młodych jest *Kościół bez świata* a jeśli Kościół jest bez świata czego efektem jest klerykalizm i spirytualizm, to jednocześnie ten świat ma tendencję do bycia światem bez *ja*, co prowadzi do alienacji i jeszcze większej podatności na kryzysy. Jednak *Owo „ja* wyalienowane, to *ja* bez Boga, które nie może uniknąć potępienia i nudy. Dlatego oddając się życiu: może albo czuć się częścią wszystkiego (panteizm) albo pada łupem rozpacz (przewaga zła, nicości: nihilizmu)” (Giussani, 2022, s. 20). W związku ze zmieniającą się religijnością młodych pojawia się wiele dylematów moralnych i pytań z nimi związanych, które wielokrotnie nie znajdują rozwiązania i odpowiedzi.

Sądzę, że jakikolwiek komentarz w tym względzie jest zbędny. Obszar dziewiąty i dziesiąty dotyczy szans i zagrożeń jakie niesie globalizm dla dorastających. Cytowany autor *Globalnego nastolatka* mówi tu o uzależnieniach cywilizacyjnych na jakie narażona jest współczesna młodzież na skutek materializacji, zaniku autorytetów, lekceważenia chorób społecznych, brutalizację i wulgaryzację życia, bezrobocia, egocentryzmu i wielu innych patogenicznych zjawisk. *Wszystkie powyższe zjawiska stawiają przed edukacją ogromne wyzwania, ale jednocześnie pojawia się dylemat: czym ona ma być? Coraz częściej słyszy się słowa padające z ust nastolatków: „szkoła nie ma na nas pomysłu, a rodzice nie umieją nam pomóc*(Mastalski, s. 594). Powstaje więc wiele problemów w obszarze teleologicznym, metodologicznym i etycznym, które w procesie edukacyjnym powinny być rozwiązane. Jednak globalizacja, która stała się faktem, często pomaga w odnalezieniu adekwatnego systemu wychowawczego. Stanowisko to podziela papież Franciszek twierdząc, że człowiek mający dostęp do doświadczeń innych ludzi lub całych społeczności zwiększa zasób swojej wiedzy, nabywa nowe umiejętności spostrzegania i rozumienia możliwości, jakie przed nim stoją. Nastolatek dzięki szerokiemu oglądowi świata, jaki uzyskuje przy udziale najnowszej techniki, łatwo określa ogólne tendencje we współczesnym świecie. Współczesny nastolatek aktywnie uczestniczy w dialogu kultur, mając szansę tworzenia i współtworzenia nowych jakości kulturowych, co przyczynia się do jego integralnego, wszechstronnego rozwoju. Z drugiej jednak strony istnieje wiele konkretnych negatywnych skutków globalizacji. Są to: psychobójstwo (wszelkie czynniki wpływające

na dysfunkcyjność ludzkiej psychiki), chaos aksjologiczny (szczególnie przeakcentowanie materialnego wymiaru ludzkiej natury), samotność (zarówno w domu jak i w sieci), implozja środowiska rodzinnego (dekonstrukcja rodziny od wewnątrz, utrata tożsamości), kłopoty z tożsamością szkoły (problem z miejscem szkoły w globalnym społeczeństwie, masowa likwidacja szkół wiejskich), tendencyjna selekcja preferowanych postaw (pozbawienie moralnego oparcia w trwałych wartościach), paradoks ekologiczny (np. napięcie pomiędzy edukacją prozdrowotną a społecznym przyzwoleniem na toksyczny styl życia), moda na psychomanipulację (różnego rodzaju włamywanie się do umysłu człowieka), kryzys dojrzałej religijności (polaryzacja: pobożność *naskórkowa* – fanatyzm religijny), kontrowersyjna teleologia (niewyraźność celów, a także ich specyficzna *apersonalność*), hybrydyzacja (koadaptacja kultur prowadząca do toksycznego synkretyzmu), oraz mediatyzacja życia, w którym liczy się *news* i oryginalność. Dla nastolatka globalizm oprócz ogromnych szans przynosi więc ze sobą także nieustanną konfrontację norm i wzorów zachowań oraz sposobów życia, co daje w efekcie zagubienie i utratę wiary w niewzruszoność aksjologicznego ładu świata. Z zagrożeniami jakie niesie współczesna zglobalizowana cywilizacja, związane jest także zjawisko uzależnienia. W kontekście globalizacji można mówić o tych znanych od wielu wieków uzależnieniach (alkoholizm, narkomania, nikotynizm), oraz o tzw. *new addictions*, czyli uzależnieniach, w których substancje chemiczne nie odgrywają żadnej roli. Są to więc uzależnienia, których przyczyny leżą poza używkami. Łącząc obie typologie i analizując wiele zjawisk związanych z globalizacją, uprawniony jest pogląd, iż współczesnego nastolatka może dotknąć tzw. *syndrom uzależnienia cywilizacyjnego*. Składają się na niego następujące elementy: choroby psychosomatyczne nasilające się pod wpływem rozwoju globalizacji; zaburzenia w odżywianiu, lęki i depresje, pracoholizm, zniewolenie komunikacyjne (uzależnienie od Internetu, telewizji, komórki), poszukiwanie mocnych wrażeń w subkulturach i sensu życia w sektach, nałogi związane z używkami (narkotyki, papierosy, alkohol), uzależniająca muzyka, instrumentalnie traktowany seks, destrukcyjne zachowania, a także coraz bardziej ogarniająca nuda, która generuje różnego rodzaju kompulsacje (uzależnienie od hazardu, od nieustannego kupowania). Niewątpliwie, wszystkie wyżej wymienione zagrożenia cywilizacyjne mają wpływ na poczucie

samotności nastolatka, bowiem nie przynoszą odpowiedzi na pytanie: jak żyć, by stać się jeszcze bardziej człowiekiem” (Mastalski 2007, s.595)

Samotność globalnego nastolatka sprawia, że czuje się on bardziej podatny na zranienia, lęki, a także wpada w panikę, gdy pozostaje sam na sam z problemami. Taki adolescent nie potrafi budować trwałych i poprawnych relacji z drugą osobą. Szybko wzrasta liczba nastolatków, którzy mają słabo rozwinięte kontakty, jakie mogłyby stać się przestrzenią społecznego oparcia. Poczucie samotności i brak utożsamienia się ze wspólnotą mogą prowadzić do totalnego zagubienia świadomości młodego człowieka (kim jestem?, po co żyję? i dokąd zmierzam?). *Samotny nastolatek – pisze Mastalski – staje się de facto dzieckiem skrzywdzonym, które nabywa wiele „toksyn powodujących opóźnioną socjalizację czy nieprawidłowe dojrzewanie emocjonalne”* (s. 596).

WNIOSKI

Nie zamierzając pozostawać jedynie na opisie istniejących dylematów wychowawczych i narzekaniu, że *jest źle* i utyskiwaniu, że *może być jeszcze gorzej*, na zakończenie chciałabym wskazać na możliwości wyjścia z tej sytuacji. Mając na uwadze drugi człon zaproponowanego tematu jakim jest perspektywa pedagogiczna, chciałabym zwrócić uwagę na fakt iż, z analiz literatury przedmiotowej wynika, że młodość była i jest przedmiotem zainteresowania wielu pisarzy, poetów, szczególnie romantyków, jak np. Adam Mickiewicz, który w młodości widział wielki potencjał sił i możliwości. Ten szczególnie etap życia człowieka wielokrotnie poddawany był analizie i refleksji ze strony psychologów, socjologów, duszpasterzy czy pedagogów (Rynio 1995; Naumiuk 2007; Mianowska 2008; Modrzejewski 2007; Szarwark 2008, Dziewiecki 2008; 2009 i inni). Wielu z nich zastanawiało się i zastanawia nad wartością okresu młodości, jego niepowtarzalnością, jedynością i bogactwem podczas gdy inni skupiali się na zagrożeniach i patologiach. Jednak niemal wszyscy zgadzają się, co do jednego: młodość jest kluczowym etapem, w którym zapadają decyzje nadające kształt całemu dorosłemu życiu. Jest to czas, który niesie wiele szans i wiele możliwości wyboru różnych dróg życiowych. Jednak wybór pociąga za sobą ryzyko pomyłki, porażki, którego konsekwencje mogą być odczuwane

przez całe życie. Możliwość *przegrania życia* na skutek niewłaściwego zagospodarowania młodości jest jednym z najważniejszych powodów, dla których wielu naukowców, nauczycieli i wychowawców zgłasza pilną potrzebę powrotu do dostrzeżenia antropologicznej perspektywy dojrzałości, wychowania, współpracy i współdziałania środowisk wychowujących (Stępień, Kieres (red.) 2012). Stawką, o którą toczy się gra, jest takie zagospodarowanie młodości, które pozwoli w przyszłości *wygrać życie*. Dokonuje się to z udziałem realizowania wychowawczego programu, który stoi w opozycji do marnowania cennego daru młodości i człowieczeństwa młodych. Przykładem takiego programu, który hołduje integralnemu wychowaniu osoby, o czym pisałam już wielokrotnie a w szczególności w 2004 roku (Rynio 2004) jest oparty na założeniach antropologicznych, psychologicznych i dydaktycznych i angażuje dogłębnie dobrą wolę tych wszystkich, którzy w nim uczestniczą. Program ten, możliwy do odczytania z przesłania niesłusznie atakowanego dziś św. Jana Pawła II oparty jest na wartościach uniwersalnych. Uwzględnia odpowiednie treści, formy i miejsca realizacji. Zakłada jasno określony cel wychowania (indywidualny i wspólnotowy), współpracę i współdziałanie wszystkich, którzy go realizują nie wyłączając samej młodzieży. Jednak podstawowym warunkiem wychowania, o którym mowa jest konieczność poznania i uwzględnienia prawdy tego kim człowiek jest, jaka jest jego natura, i co ją konstytuuje. W wychowaniu tym istotna jest potrzeba znajomości racji, dla której się żyje i wychowuje, a więc potrzeba znajomości ideału, który towarzyszy człowiekowi w rozwoju i nadaje ludzkiemu życiu sens i znaczenie.

W przyjmowanych przez Jana Pawła II definicjach wychowania, akcentuje się nie tyle wywieranie bezpośredniego wpływu na wychowanków ile wspomaganie ich w naturalnym i spontanicznym rozwoju. (wychowanie, w którym chodzi o *rodzenie człowieka w człowieku* o obdarzanie człowieczeństwem, *chodzi to „aby człowiek poprzez wszystko co ma i posiada bardziej był a nie tylko więcej miał i to był nie tylko dla siebie ale i dla innych*). Wychowanie w takim ujęciu jest równoznaczne z wyzwalaniem, dodawaniem odwagi, uwalnianiem od ubezwłasnowolnienia, usuwaniem wpływu zagrażającego naturalnemu i spontanicznemu rozwojowi dzieci i młodzieży. Oznacza też przygotowanie do przyszłego życia, co dokonuje się przez wrywanie wychowywanych z nicości i mobilizację ich własnej aktywności, pobudzanie do zachowań zgodnych

z oczekiwaniami społecznymi, zasadami moralności, a także etyki normatywnej. I jeszcze jedno, papieski ideał wychowania uwzględniając wartość religii i doświadczenia człowieka jest integralny w wymiarach, zdecydowany jako gest, a zarazem konkretny w działaniu i domaga się odpowiedzi, czyli świadomego zaangażowania się na rzecz ludzi i wspólnot, domaga się dialogu i podejmowania inicjatyw społecznych. A jeśli ktoś nie podziela mojego stanowiska co do Jana Pawła II jako przewodnika i punktu odniesienia – może sięgnąć po inne systemy wychowawcze zweryfikowane przez doświadczenia życiowe i uwarunkowania społeczne, których na szczęście w rodzimej i światowej teorii wychowania nie brakuje (Łobocki 2004; Górniewicz 2007; Śliwerski 2008; Nowak 2008). Istotne jest przy tym aby w sytuacji braku wartościowania co jest nienaturalne zarówno dla praktyki jak i dla teorii nauk humanistycznych (Kamiński 1992, s.148-150) nie tyle obiektywizować za wszelką cenę własne stanowisko, lecz zadeklarować, przyznać się (uświadomić sobie) w ramach jakiej koncepcji się poruszamy (Magier 2012, s.214). Drugim krokiem jest refleksja dotycząca rzetelności i zasadności przyjmowanego stanowiska. Polega ona na szukaniu argumentów przy jednoczesnej świadomości słabych stron prezentowanego stanowiska.

Apelując do wszystkich środowisk edukacyjnych o pilne podjęcie działań pomocowych opartych na integralnym wychowanie dzieci i młodzieży szkolnej możemy przeciwdziałać tak przecież groźnemu w skutki wykluczeniu i marginalizacji społecznej młodzieży. Działania pomocowe muszą być jednak ukierunkowane na realizację jednej z najważniejszych potrzeb człowieka jakimi są potrzeba prawdy, dobra, piękna, wolności, miłości i samorealizacji, ujawniających się szczególnie w okresie młodości, kiedy to młody człowiek dąży ustawicznie do osiągnięcia postępu, a jednocześnie zмага się z ogromem przeciwności, które osłabiają jego duchową i fizyczną kondycję (Łuczyński 2019, s. 206 – 2007). Do tego jednak niezbędni są kompetentni i świadomi zagrożeń i kryzysów pedagodzy i psychologowie nie wykluczając działań ze strony państwa, rodziny, środowisk wychowujących i samych wychowywanych przy założeniu, że wszyscy uznają, iż obrona prawdy i prawa do jej dostrzegania to jedno z najważniejszych zadań rodziny, szkoły i Kościoła.

BIBLIOGRAFIA

- Bagrowicz, J. (2000). Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bakiera, L. (2009). Czy dorastanie musi być trudne. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Bardziejewska, M. (2005). Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków?, w: A. Brzezińska (red.) Psychologiczne portrety człowieka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 345-377.
- Birch, A, Malim, T. (1995). Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości, PWN, Warszawa
- Braun, K. (2012). Wolontariat-młodzież-wychowanie. Wydawnictwo KUL.
- Brzezińska, A. (2005) (red.) Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim Gravissimum educationis. (2002). W: Sobór Watykański II, Konstytucje Dekrety Deklaracje. Pallottinum. Poznań, s.314-324.
- Dziewiecki, M. (2008). Jak być młodym z charakterem. Wskazówki dla młodzieży i dorosłych. Fundacja *Nasza Przyszłość*.
- Dziewiecki, M. (2009). Jak pomagać młodzieży w rozwoju? Sugestie dla rodziców i pedagogów. Fundacja *Nasza Przyszłość*.
- Fotyga, B., Górnik, K. i in. (2000) Dwie Europy – Młodzi Niemcy i młodzi Polacy na przełomie wieków, t. I. Wyd. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej.
- Erikson, E. H. (2004). Tożsamość a cykl życia. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Przekład Mateusz Żywicki.
- Giussani, L. (2022). Oddać życie za dzieło Kogoś innego, J. Carron, (red.). Przekład: Zofia Anuszkiewicz, Wojciech Janusiewicz. Wydawnictwo i Drukarnia Św. Krzyża w Opolu.
- Górniewicz, J.(2007). Teorie wychowania (wybrane problemy). Olsztyńska Szkoła Wyższa im. Józefa Rusieckiego.
- Griese, H. M. (1996). Socjologiczne teorie młodzieży. Przeł. J. Dąbrowski. Kraków Oficyna Wydawnicza *Impuls*.
- Hejnicka-Bezwińska, T. (1991). Orientacje życiowe młodzieży. Wydawnictwo Uczelniane WSP. Bygoszcz.
- Kamiński, S. (1992). Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk. Towarzystwo Naukowe KUL. Lublin.
- Kubiak-Szymborska, E. (2003). Podmiotowość młodzieży akademickiej: studium statusu podmiotowego studentów okresu transformacji. Wydawnictwo AB im. Kazimierza Wielkiego.
- Krause, E. (2012). Rozwój kariery zawodowej studentów. Konteksty i dokonania. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

- Łapińska, R., Żebrowska, M. (1986). Wiek dorastania, w: M. Żebrowska (red.). Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 664-796.
- Łobocki, M. (2004). Teorie wychowania w zarysie, Oficyna Wydawnicza *Impuls*.
- Łuczynski, A. (2019). Młodzież zagrożona wykluczeniem. Prewencyjny potencjał pedagogii ks. Jana Bosko. Towarzystwo Naukowe KUL. Magier, P. (2012). Współczesny nastolatek: między patriotyzmem a globalizmem, w: Nauczyciel wobec problemów globalnego nastolatka, red. naukowa K. Stępień, B. Kiereś. Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, Lublin; Wydawnictwo KUL, s. 191-215.
- Mariański, J. (2011). Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994-2009. Studium socjologiczne.
- Mariański, J. (2018). Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mariański, J. (2017). Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian, s. 225-251. *Zeszyty Naukowe KUL* nr 2.
- Mastalski, J. (2007). Samotność globalnego nastolatka. Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Matczak, A. (2005). Zarys psychologii rozwoju. Wydawnictwo Akademickie *Żak*.
- Melosik, Z. (2001). Edukacja a przemiany kultury współczesnej. Implikacje dla teorii i praktyki, w: B. Śliwerski (red.). Nowe konteksty dla edukacji alternatywnej XXI wieku, s. 17-35.
- Mianowska, E. (2008). Strategie społecznego uczestnictwa młodzieży. *Impuls*.
- Modrzejewski, J. (2007). Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne, Wyd. Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- Nauczyciel wobec problemów globalnego nastolatka. (2012), red. naukowa K. Stępień, B. Kiereś. Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, Lublin; Wydawnictwo KUL.
- Naumiuk, A. (2007). Uczestnictwo społeczne młodzieży, Możliwości działań – opinie i postawy. Wydawnictwo Edukacyjne *Akapit*.
- Nowak, M. (2008). Teorie i koncepcje wychowania. Warszawa. Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Obuchowska, I. (2005). Adolescencja, w: B. Harwas-Napierała, J. Trempała J. (red.) Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 163-201.
- Obuchowska, I. (1996). Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna.
- Oleszkowicz, A. (1988). Psychologiczna charakterystyka wieku dorastania i jego konsekwencje dla rozwoju jednostki, w: M. Tyszkowa (red.) Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia, Wydawnictwo Naukowe PWN, s 192-221.

- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2011). Dorastanie, w: J. Trempała (red.). Psychologia rozwoju człowieka, PWN, s. 259-286..
- Pawliczuk, W. (2006). Definicje terminu *młódzież* – przegląd koncepcji, 6/2006, s. 311-315. Postępn Nauk Medycznych.
- Pius XI.(1929). Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży *Divini illius Magistri*, z 31 grudnia 1929r.
- Rynio, A. (2004). Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II. Wydawnictwo KUL.
- Rynio, A. (1995). Wychowanie młodzieży w nauczaniu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Red. Wyd. KUL.
- Sosnowski, A. (2002). Wyznaczniki zmiany społecznej. Młodzież-lokalność-transformacja. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytet Szczeciński.
- Stala, J. (2010). W kierunku integralnej edukacji religijnej w rodzinie. Próba refleksji nad nauczaniem Jana Pawła II w kontekście polskich uwarunkowań. Wydawnictwo Polihymnia.
- Strelau, J., Jurkowski, A., Putkiewicz, Z. (1979). Podstawy psychologii dla nauczycieli. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szafranie, K. (2022). Pokolenia i polskie zmiany 45 lat badań wzdłuż czasu. PWN.
- Szafraniec, K. i inn. (2017) EBook, Zmana warty. Młode pokolenie a transformacje we wschodniej Europie i Azji.
- Sujak, E. (1985). Kontakt psychiczny w małżeństwie i rodzinie. Wrocławska Księgarnia Archidiecezjalna.
- Szarwark, T. (2008). Wygraj młodość wygrasz życie. Katechezy dla młodzieży. Biblos.
- Śliwerski, B.(2008). Współczesne teorie i nurty wychowania. Kraków. Oficyna Wydawnicza *Impuls*.
- Zazzo, B. (1972). Oblicza młodości. Psychologia różnicowa wieku dorastania, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żebrowska, M. (1986). Teorie rozwoju psychicznego, w: M. Żebrowska (red.) Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży. PWN, s. 123-190.